

ՎՐԱՑ ԿԵԱՆՔԻՑ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԻՑ

Երկու գիտնական յօդուած հայերի մասին—Հայ-կաթողիկէներէ հարցի շուրջը—
Վրացի ուսանողութիւնը։—Մի հրատարակաւօսի ռուսապետական ուրախմըս։
—Մայրենի լեզուի սէրը վրաց մէջ։

«Մոսմբէ» ամսագրի վերջին (6) և «Իւերիա» լրագրի 146 համարներում լոյս տեսան միաժամանակ մի-մի գիտնական յօդուած մեր անցեալ կեանքի մասին։ Ինչպէս «Մուրճի» յունիս ամսուայ համարում հաղորդել էինք, վերոյիշեալ ամսագրում տպագրուում է այս տարի վրաց պատմաբան պ. Մ. Զանաշվիլու յօդուածների շարքը «Վրաց տարեգրութիւնները» վերնագրով «Մոսմբէի» վերջին համարում պ. Զանաշվիլին քննում է «Քարթլիս-Յխովրեբա»-ի առասպելները և տեղեկութիւններ տալիս Վրաստանի դրացի տէրութիւնների սկզբնաւորութեան մասին։ Մեր անցեալին նա բաժին է հանել այդտեղ 4½ երես և այն կարծիքն է յայտնում, որ հայոց տէրութիւնը հիմնուած պէտք է լինի Տիգրան Ա.-ի ժամանակ՝ Կիւրոս Թաղաւորի ձեռքով։ «Վրաստանի և Պարսկաստանի միջի սահմանը պնդացնելու համար՝ այդ սահմանում մի նոր տէրութիւն հիմնելը,—ասում է յօդուածագիրը—պէտք է Կիւրոսի ջերմ ցանկութիւնը եղած լինէր. դրանով նա կը պաշտպանէր Պարսկաստանը պատերազմասէր վրացիների արշաւանքներից։ Կիւրոսը այդ նպատակով տուել է հայերին նաև քաղղէացոց երկրի մի մասը։ Բերելով այնուհետև մի քանի տեղեկութիւններ Քսենոփոնից հայոց և քաղղէացոց այն ժամանակուայ փոխադարձ յարաբերութիւնն-

րի մասին, պ. Զանաշվիլին անցնում է լեզուի կազմութեան հարցին: Այստեղ նա նորից կրկնում է իր և վրացի ուրիշ գրողների մի մասի վաղուց շատ փայփայած, յամառ կերպով պաշտպանած, բայց դիտնականօրէն ապացուցուելուց դեռ ևս շատ հեռու այն մտքերը, թէ Վանի սեպածն արձանագրութիւնները գրուած են հին վրացերէն լեզուով, թէ ուրարդացիք՝ Նախնի վրացիքն են, թէ հայերը Ուրարդո՛ւ գալով և վրացիներէ հետ ապրելով նրանցից այլևայլ փոխառութիւններ են արել և այլն: Եւ վրաց լեզուի մէջ հին դարերից ի վեր գործածուող հարիւրաւոր հայերէն բառերի դոյութիւնը լռելեայն հերքելու համար մեր հնագէտ պարոնը անում է այսպիսի մի դատողութիւն. «Հայ ազգը սամարացիների նման մի խառնուրդ ազգ է. նրանց լեզուն առաջ է եկել երևի մի որևէ եկուոր ցեղի (Վասպուրականում) և բնիկ րէմէն—արվէն (ըստ բեռագրերի) ժողովրդի լեզուների միաւորութիւնից: Եւ որովհետև այդ րէմէն—արվէններին մենք վրացի ենք համարում, ուստի և հայերի լեզուն պէտք է լիքը լինի վրացերէն բառերով, և նրա քերականութիւնն էլ պէտք է մշակուած լինի վրաց քերականութեան ազդեցութեան տակ: Նոյն ազդեցութիւնը պէտք է կրած լինի նաև նրանց քաղաքական կազմակերպութիւնը: Այդպիսով ուրեմն պ. Զ. ճերբում է» նաև ի միջի այլոց պրոֆեսսոր Մարրի այն հետաքոտութիւնը, թէ վրացիք հայերէն բառերը փոխ են առել մեղանից Աստուածաշունչ և այլ հոգևոր ու պատմական գրուածներ թարգմանելիս (հայերէն բնագիրներից): Սակայն նա այդքանով էլ չէ բաւականանում և իր յօդուածի վերջում անում է ուրիշ, մի աւելի համարձակ ենթադրութիւն: Դեռ ևս իր գրուածքի մէջ տեղում նա յայտնել էր իր այն «համոզումը», թէ վրացիք պէտք է մի ժամանակ իշխած լինեն հին Պարսկաստանում կամ Մեդացոց երկրում: Այժմ իր այդ համոզմունքին աւելացնում է հետեւալ նոր համոզմունքը. «Որովհետև Մեդացոց երկրում՝ ընդհանրապէս՝ մինչև արիացիների գալը իշխում էին վրացիք և առաջինների տիրապետութիւնից յետոյ էլ երկար ժամանակ մնացին այդ աշխարհում, և շատերը նրանցից նոյնիսկ ձուլուեցան արիացիների հետ,—ուստի պարսկերէն—վրացերէն բառարանում նկատուած անհամար նման բառերի նշանաւոր մասը պէտք է առաջացած լինի զուտ վրացերէնի արմատներից»...

Ուշադրութեան արժանի է, որ այդ նոյն պ. Զանաշվիլին վիճելով պ. Վ. Դաբ-եանցի հետ «Новое Обозрѣніе» լրագրում հայագիտութեան և վրացագիտութեան վերաբերեալ մի քանի հարցերի մասին՝ «Մոսմբէի» վերոյիշեալ յօդուածի լոյս

տեաննելոց ճիշտ մի շարաթ առաջ՝ ասում էր. «Իդուր է այն աշխատանքը (հայ գիտնականների կողմից), որ գործ են դնում վրացիների իբր թէ հայերէնից փոխ առած բառերի ցուցակը պատրաստելու վրայ. ժամանակ է վերջ դնելու կանխակալ նըպատակներով հնութիւնները հետազոտելու գործին *)»:

Ուրեմն այն, ինչ որ պ. Զ. արգելում է անել ուրիշներին զուտ գիտնական և անաչառ հողի վրայ, անում է ինքը լոկ հէքիաթական հիմքի վրայ և այն էլ հազիւ թէ տէրականալ նպատակով... Կամ գուցէ միայն վրացերէն լեզուով կարելի է յայտնել այդպիսի «լաւ» մտքեր...

Միւս ազգոնական յօդուածը հայերի մասին, ինչպէս ասացինք, տալուած է «Իվերիայում» Նրա հեղինակ պ. Կլդիա-ն ասում է, որ հայերի և վրացիների ծագման, նրանց փոխադարձ յարաբերութեան և հին քաղաքակրթութեան մասին դատելուց առաջ պէտք է ինկատի առնել մի քանի այլ հարցեր: Բերենք այստեղ նրա այդ քմայական, ծիծաղելի լեզուաբանական քաջքշումների և անհամոզեցուցիչ ենթադրութիւնների վրայ հիմնուած աշխատանքի շատ համառօտ ամփոփումը.— Հին քաղդէպիք պէտք է վրացի եղած լինէին, որովհետև քաղդի և քարթուկի (վրացի) բառեր նման են միմիայն. նմանապէս Վանի բնագոյրների մէջ պատահող կարդու-իս բառը, որ գիտնականների կարծիքով նշանակում է քաղդէացի, պէտք է նշանակէ՝ վրացու որդի: Ս. Գրքում յիշուած Մեշեխ կամ Մոսոխ նշանաւոր ազգը նոյնպէս վրացիքը պէտք է լինեն: Ի՞նչով պէտք է բացատրել վրաց լեզուի բառերի պրեֆիկսների (սկզբի և վերջի մասնիկների) նմանութիւնը եւրոպականներին և հնդկա-եւրոպական՝ բառերի արմատների գոյութիւնը վրացերէնի մէջ: «Մի՞թէ չը պէտք է մերժուի հայոց լեզուի հնդկա-եւրոպական լեզուների խմբին պատկանելու թէորիան, քանի որ հայերէն բայերը չ'ունին յիշեալ լեզուներին յատուկ պրեֆիկսները... Ի՞նչով բացատրել հայերէնի և վրացերէնի մէջ միաժամանակ գործածուող նման բառերը (ըբերում է դրանց մի մասի ցուցակը առանց փոխառութեան մասին յիշատակելու): Հայերը վրացիներին և նրանց հայրենիքին տալիս են՝ վրացի, վիրք, վիրական, վրաստան անունները. մի՞թէ այդ վիր կամ վրը մասնիկը չէ ցոյց տալիս Ուրուարդու բառի ուր արմատը:

*) Տե՛ս «НОВ. ОБ.» №№ 6440 և 6454. այդտեղ յօդուածները ստորագրուած են Մ. Զ. տառերով, բայց հեղինակը բաց է անում իր ծածկանունը, խորհուրդ տալով հակառակորդին կարգալու իր յօդուածները «Մոտմբէում»:

«Հայոց Վրաստան ասածը բառ առ բառ (?) նշանակում է ուրերի աշխարհ»:

Երևի այս վերջին երևելի գիւտից հափազանց զգացուած՝ պ. Կլդիան ի նշան խորին շնորհակալութեան մեր լեզուին՝ նրան մատուցած այդ ահագին ծառայութեան համար մի շատ կարևոր սերւբարիզ է անում մեզ: Ինչպէս յայտնի է, նախնի հայերի օրրանում՝ Վասպուրականում՝ և նրա սահմաններից դուրս ապրելիս են եղել մի ժամանակ, ըստ բնեղանքների, ուրարդական և հեթական քաջ, նշանաւոր ազգերը: Գիտութիւնը այդ ազգերի սերունդների մասին մինչև օրս դեռ վճռական կարծիք չ'ունի, բայց վրացի գրողների մի մասը՝ առաջնորդ ունենալով իշխ. Իլիա Շաւճաւաձէին և պ. Մ. Զանաշվիլուն՝ ահա մի քանի տարի է, որ պինդ կերպով կպել են այդ երանելի և մի տեսակ երեակայական ազգերին և նրանց երկուսին էլ միաժամանակ վրաց ազգի նախահայրեր համարում, վախճալով, որ մի գուցէ հայերը խլեն դրանց ձեռքից մէկին կամ միւսին... Այժմ պ. Կլդիան մի յանդուգն յեղափոխութիւն է մտցնում վրաց գրականութեան մէջ, մեծահոգութեամբ ընդունելով, որ հեթերը ոչ այլ ոք են, բայց եթէ հայերի նախնիքը... Ինչպէս որ հայերը, ասում է նա, վրաց հայրենիք Ուրարդուն կոչել են Վրաստան (վր=ուր), այնպէս էլ վրացիք իրանց դրացի հայերի հայրենիք Հայաստանը կոչել են Հեթ, Խեթ, Սոմ-խեթ, իսկ հայերին—խի, սոմե-խի, որպիսի բառերում հայ բառը վերածուել է խն կամ խի բառերի...

«Ի վերիային № 128-ում տպուած է մի բաւական ընդարձակ յօդուած «Թիֆլիսի կաթողիկոսները և հայոց լրագրիչները» վերնագրով: Դրա հեղինակ ոմն «Թիֆլիսեցի կաթողիկոս» աշտում է ապացուցանել, որ Թիֆլիսի Միջին փողոցում գտնուած կաթողիկական Վերափոխման եկեղեցին պատկանում է ոչ թէ հայ կաթողիկոսներին, չինչպէս ամեն ճիշդ դործ դնելով ուղղում են հաստատել հայ լրագրիչները», այլ հռոմէական կաթողիկոսներին, և որ նա կառուցուած է ոչ թէ 1830 թւից յետոյ, այլ դարեր առաջ, երբ դեռևս կաթողիկ հայեր չը կային Թիֆլիսում: Իր կարծիքները բերելուց յետոյ յօդուածագիրը բացազանչում է. «Յափշտակելու և ուրիշից մի բան պոկելու աւագակային դադափարը տարածում են Վենեցիայում ձեռնադրած հայ-կաթողիկ ջահանաներն ու Թիֆլիսի հայ-լուսաւորչականների լրագրիչնե-

բըձ: Նա խորհուրդ է տալիս այստեղի հայ-կաթոլիկներին շինել իրանց համար նոր, սեպհական եկեղեցի և գերադասել այդպիսով՝ լիազոր աշխատանքով ձեռք բերած կայքը յափշտակութեամբ ու աւագակութեամբ ճարածից: Նա առհասարակ չափազանց դժգոհ է մխիթարեան վարդապետներից և հաւատացնում է իր ընթերցողներին, որ իբր թէ նրանք ամեն տեղ աւում են, թէ Կովկասի բոլոր կաթոլիկները ազգով հայ են, և նրանց եկեղեցիներն ու վանքերը՝ իրանց բոլոր անշարժ կալուածներով պէտք է անցնեն հայերի ձեռքը, և որ նոյնիսկ ամբողջ Վրաստանն ու Կովկասը նախկին Հայաստանն են կազմում...

Յօդուածի վերջում պ. Թիֆլիսեցի կաթոլիկը դարմանք է յայտնում, որ հայերն առհասարակ երազում են օտար հողի վրայ, Վրաստանում, իրանց ազգութիւնը պահպանելու: Նա համոզուած է, որ հայերն էլ պէտք է ենթարկուեն պատմութեան անխուսափելի դատաստանին, այսինքն պէտք է ձուլուեն տեղացիների հետ, վրացիանան... Հասկանում են արդեօք հայ լրագիրների Մխիթարեան և Ղարաբաղցի հրապարակախօսները, թէ ինչ բան է այդ պատմական դատաստանը, — բացառանշում է գոռոզաբար պ. յօդուածադիրը և փակում իր գրութեամբ...

Այս տողերին մենք կ'աւելացնենք այժմ մի քանի ուրիշ տեղեկութիւններ, որ դարձեալ վերաբերում են Վրաստանի հայ կաթոլիկներին: Նոյն ժամերիս լրագրի մի ուրիշ համարում հաղորդում է, որ իբր թէ Մխիթարեան Գաբրիէլ վ. Նահապետեանը վերջերս Թիֆլիսից ուղևորուել է Հոռոմ, որպէսզի Վատիկանի արխիեպիսկոպոսներ ջոկի՝ հայր Միք. Թամարաշվիլու «Վրացի-կաթոլիկներ» գրքի իմաստը ոչնչացնող մի նոր գիրք շարագրելու համար, և որ իբր թէ Հոռոմի բարձրագոյն իշխանութիւնը արգելել է նրան այդ քանն անելու:

Ինչպէս յայտնի է, Անդրկովկասի կաթոլիկների հոգևոր կառավարութիւնը գտնւում է Ախալքալաքում: Ժմբերիս իր № 143-ում հաւատացնում է, որ իբր թէ ամբողջ 200 տարի է, ինչ Կովկասի հայ-կաթոլիկները աշխատում են այդ կառավարութիւնը իրանց ձեռքը ձգելու, բայց նրանց այդ չէր յաջողւում, և յիշեալ կառավարութեան ղեկը անցնում էր միշտ կապուցիներեան և վրացի կաթոլիկ հայրերի ձեռքը: Սակայն հայերի երկարամեայ ջանքերը և զբաղաբազմոսական հնարները վերջ ի վերջոյ յաղթող հանդիսացան. Տիրասպոլի եպիսկոպոս բարոն Ռոոպը ներկայ յունիս ամսին յիշեալ հոգևոր կառավարութեան գլուխ կարգեց Մխիթարեան հայազգի Հ. Սափա-Օգոստոս, 1903.

րեան և Դ. Կալատողեան վարդապետներին: Հաղորդելով այդ մասին մի տեսակ չկամութեամբ և հեգնութեամբ, լրագիրը բացազանչում է. «այժմ թող հայերն ասեն, «ու՛մն որ սպասում էինք, եկաւ. ուրախացիր, սիրտ իմ»:

Բայց լրագրի այդ սրտի ցաւը մի քանի օրից յետոյ (№ 151) փորձեց փարատել նրա մշտական աշխատակից պ. Զ. Ժ. իր մի «պատմական» ուսումնասիրութեամբ: Բանից դուրս է դալիս, որ պ. Ժ. շատ անքուն գիշերներ է անցկացրել և լիովին ուսումնասիրել աշխարհին դեռևս շատ քիչ յայտնի Սափարեան և Կալատողեան վարդապետների տոհմաբանութիւնը: Նա այժմ, երևակայեցէք, ճանաչում է Սափարեանի նախնիներին մինչև... VI դարը Քրիստոսից յետոյ: Նա գիտէ նոյնպէս, որ Կալատողեանը ունի ազգակիցներ Ախալցխայում, Մեսխեթում, Գութայիսում և Կախնթում... Եւ այդ գիտութեան հիման վրայ պ. Ժ. յայտարարում է, որ լիբանց հայ կարծող և վենետիկի վանքում ուսում ստացած Սափարեան և Կալատողեան հայերը զուտ վրացիք են»...

Պ. Ժ.-ի (ամենքին բաց կերպով յայտնի Զաքար Ծիծինաձէի) այդ տեսակ երևելի «պատմական հետազոտութիւնների» մասին մեքն դեռ շատ աղիթներ կ'ունենանք խօսելու մեր ընթերցողների հետ: Այդ արտասովոր, կանոնաւոր ուսում չը ստացած մարդու սիրած բանն է՝ անդադրում նուաճումներ անել յօգուտ վրացիների... իր գրչի թեթև շարժումով...

Նոյն «Իվերիայի» № 145-ում տպուած է մի առաջնորդող, որ սկսում է այսպէս. «Երբորդ օրը Մշակ» լրագրում տպուած էր, որ հայ-կաթոլիկները Թիֆլիսում ունենալու են մշտական հայ եպիսկոպոս—առաջնորդ: Վրաց լրագիրը ցաւալի է գըտնում այդ կարգադրութիւնը և աւելացնում, որ ինքը չէ հաւատում, «որ վրացի-կաթոլիկները համաձայնեն առաջուայ նըման հպատակուելու հայ հոգևորականներին: Վրացիք կամենում են բաժանուել նրանցից և ունենալ լատինական ծէսի Ժամա-կարգութիւն: Թողուածի վերջում լրագիրը դիմում է անում Տիրասպոլի եպիսկոպոսին, որ նա աշխատի նշանակել տալ Կովկասում պանուն աշխարհի խաղաղութեան՝ առանձին-առանձին եպիսկոպոս—հայ, վրացի և ասորի կաթոլիկների համար:

Այսքան առատ նիւթ կայ ահաւասիկ վրաց մամուլի էջերում այս վերջին ամսում հայ-կաթոլիկների մասին...

Վերջին ժամանակներս վրաց մամուլը շատ է զբաղուած վրացի ուսանողների հարցով: Գրեւում են առաջնորդողներ, ֆելիետոններ, յօդուածներ, թղթակցութիւններ: Բարձրացել է մի ահագին շփոթ ու վախճան: Վրացի ուսանողութիւնը առհասարակ և Օդեսային մասնաւորապէս սաստիկ ընկել է բարոյապէս ու մտաւորապէս: Յօդուածագիրները վկայում են, որ Օդեսայի վրացի ուսանողութեան ահագին մեծամասութիւնը իր ամբողջ ժամանակն անց է կացնում բիրիարդ խաղաղով, անառակ կանանց հետ զուարճանալով և ամեն տեսակ զբօսատեղեր այցելելով: Նրանք չեն հետաքրքրւում ոչ գիտութեամբ, ոչ գրականութեամբ, ոչ գեղարուեստով և ամբողջ ամիսներով չեն անցնում համալսարանի շէմքից՝ դասախօսութիւնները լսելու: Դասախօսութիւնները նրանք մի տեսակ անգիր են անում տարուայ վերջը՝ քննութիւն տալու կամ աւարտման վկայական ձեռք բերելու համար: Այդ պատճառով զրանցից 90%, ինչպէս վկայում է մի օդեսացի ուսանող իր «ուսանողի ձայնը» («Յնորիս-Փուրցելի», № 2172) յօդուածում, մտնում են կեանքը գրեթէ նոյնութեամբ, ինչպէս որ եկել էին գիմնազիայից համալսարան:

Այս օտարութեան մէջ—շարունակւում է երեք տարի Օդեսայում ապրող յօդուածագիրը—մեզ մինչև իսկ չէ հետաքրքրում, թէ ինչ են անում Վրաստանում: Լրագիրները գոյութիւն ունեն միայն ուսանողների մի փոքրիկ շրջանակի համար: Վրացի ուսանողները ամենին չեն աշխատում որևէ կապ պահպանել իրանց պրոֆեսսորների հետ. նրանք փախչում են վերջիններից, ինչպէս ժանտախտից, և կան ուսանողներ, որոնց երեսը պրոֆեսսորը տեսնում է միայն քննութիւնների ժամանակ: Վրացի ուսանողը և համալսարանի աուդիտորիան մի տեսակ չեն կարողանում հաշտուել իրար հետ: Եւ եթէ պատահում են դարձնել մի-մի պրոֆեսսորներ, որ յարգանք են տածում դէպի վրացի ուսանողը,—այդ լինում է միայն տրադիցիայի զօրութեամբ... Հայրենի պատմութեամբ և գրականութեամբ վրացի ուսանողները չեն զբաղւում, և սխալուած չենք լինի, եթէ ասենք, որ նրանցից 90% նոյնիսկ գաղափար չ'ունի մեր անցեալի և գրականութեան մասին...:

«Իվերիան» իր առաջնորդողներից մէկում (№ 121) ասում է, որ այժմեան վրացի ընկած ուսանողութիւնը ոչ միայն անպէտք է հայրենիքի (Վրաստանի) համար, այլ և կոտրում է նրա վարկը այն օտար հասարակութիւնների աչքում, որտեղ նա ապրում է:

Ուսանողների այդ ընդհանուր պատկերն ունի, ի հարկէ և

քացառութիւններ, և այդպիսիների շարքում մենք առանձին սիրով դասում ենք նորաւարտ երաժշտադէտ պ. Զ. Փալիալիւն, որ սովորում էր Մոսկուայի կոնսերվատորիայում վրաց «Գրբադիտութիւն Տարածող Լնկերութեան» հաշուով Շնորհակալութիւն յայտնելով մօտերս իր բարերարներին լրագիրների միջոցով, նա վերջացնում է իր նամակը հետեւեալ սրտառու խօսքերով. «Կ'աշխատեմ, որ նրանց երախտիքը չը մոռանամ և բոլոր ոյժերս գործ կը դնեմ ծառայելու այսուհետև իմ հայրենի երաժշտութեան»: Եւ այդ տողերը լոյս էին տեսնում նրանից յետոյ, երբ նա արդէն՝ Մոսկուայից Թիֆլիս հասնելուն պէս՝ չտապել էր ուղևորուելու Սփանէթ տեղական երգերը ձայնագրելու համար...

Մեր ընթերցողներին արդէն ծանօթ «Մոզզաուերի» խումբադիր և մանկավարժ պ. Ի. Ռոստոմաշվիլին թոյլ տուեց իրան՝ իբրև հրապարակախօսի՝ այնպիսի մի անվայել վարմունք, որի նմանը շատ քիչ կարելի է գտնել հրապարակախօսական տարեգրութիւնների մէջ:

Ներկայ թւի յունուար ամսին, ինչպէս յայտնի է, Թիֆլիսի Գիւղատնտեսական Լնկերութեան դահլիճում, մի շատ բազմամարդ ինտելլիգենտ հասարակութեան ներկայութեամբ, յայտնի աստիճանաւոր պ. Սուլթան-Կրիմ-Գիրէյը կարողաց մի գեկուցում մայրենի լեզուի նշանակութեան մասին՝ ուսումը ժողովրդականացնելու գործում: Զեկուցման գլխաւոր միտքը կայանում էր նրանում, որ Կովկասի բոլոր տարրական-ժողովրդական ուսումնարաններում գիտութեան բոլոր առարկաները պէտք է աւանդուեն մայրենի լեզուով, իսկ պետական լեզուն—իբրև մի առանձին առարկայ: Հանդիսական պ. Ռոստոմաշվիլին տեղից վեր կենալով՝ ասում է՝ ի մեծ զարմացում մանաւանդ այնտեղ գտնուած հայ և վրացի ինտելլիգենտների՝ հետեւեալը. «Զեկուցման մէջ չափազանց մեծ տեղ է տուած մայրենի լեզուին: Դասատուութեան առաջարկուած ձևը ես համարում եմ վնասակար պետական լեզուի շահի համար: Մեզ ամենիս յայտնի է, որ միջնակարգ դպրոցներում աշակերտները լաւ չեն կարողանում իւրացնել ֆրանսերէն և գերմաներէն լեզուները: Դրա պատճառն այն է, որ այնտեղ այդ լեզուներով չեն անցնում միւս ուսումնական առարկաները: Նոյն վտանգը կարող է սպառնալ ուստաց լեզուին ժողովրդական դպրոցներում, եթէ նրանցում բոլոր առարկաները դաս չը տրուին այդ լեզուով»: Պ. մանկավարժի այդ տարօրինակ դատողութեանը

խսկոյն հիմնաւոր պատասխան են տալիս վրաց յայտնի մանկավարժ Գոգեբաշվիին և ուրիշ վրացիք, ինչպէս նաև այլազգիք։ Սակայն դործն այդպէս չուտ չէ վերջանում։ վրաց մամուլն ու հասարակութիւնը մի քանի ամիս շարունակում են արտայայտել իրանց դժգոհութիւնը, հեղինակիւնն ու յանդիմանութիւնը Ռոստոմաշվիլու հասցէին։ Վերջինս, զոնէ հասարակութեան մի մասի առաջ անմեղ երևալու յուսով, տպում է իր ամսագրում այսպիսի մի դատապարտելի ձևի հերքում։ «Գիւղատնտեսական լինկերութեան դահլիճում ես այն կարծիքը յայտնեցի, որ ուսաց լեզուի ուսումը փողովդական դպրոցներում պէտք է սկսուէր ոչ թէ առաջին տարուանից, ինչպէս զեկուցման մէջն էր առաջարկւում, այլ—երկրորդից։ Միւս առարկաները մայրենի լեզուով դաս տալու մասին ես ասացի, որ այդ պէտք է անել ոչ թէ միայն երեք կամ չորս, այլ հինգ կամ վեց տարի։ Եւ այն հնագին հասարակութեան մէջ չը գտնուեց մայրենի լեզուի գոնէ մի սրտոտ պաշտպան, որ կարողանար իմ այս համարձակ մտքին ձայնակցելու...»

Վաթսուն տարուց աւել է,—ասում է այդ առիթով իր «Առասպելական ուրացում» յօդուածում («Իվերիա», № 150) մի հանրածանօթ ուսուցիչ—վաթսուն տարուց աւել է, որ ես ապրում եմ այս յանցաւոր աշխարհում և մինչև օրս չի իմ ականջն է լսել և չի աչքս կարդացել մի տեղ այդքան հեշտ կերպով կատարուած մի հերքում... Այդ խաղի չնորհիւ—շարունակում է նա—մեր քաջ խմբագիրը մի կողմից ցոյց տուեց իրան պոլիտիկաների առաջ իբրև ամենահաւատարիմ պաշտպան պետական լեզուի շահերի, իսկ միւս կողմից ուղում է հռչակուել վրաց հասարակութեան աչքում իբրև մի աննման պաշտպան վրաց լեզուի, մեղադրելով միաժամանակ ուրիշ վրացիներին՝ ազգային այդ զանձը պաշտպանելու սառնասրտութեան և անփութութեան մէջ...

Պ. Ռոստոմաշվիին մի ժամանակ դրած է եղել, թէ «Վրաց դժբաղդութիւնը կայանում է նրանում, որ նրանք դիպլոմատիան (դիւանագիտութիւնը) լաւ չեն հասկանում», և ահա այժմ, ինչպէս իրաւամբ նկատում է պ. յօդուածագիրը, մենք ականատես ենք պ. Ռոստոմաշվիլու դիպլոմատիայի մի նշանաւոր դասին...

Վերջին տարիներս վրաց մէջ նկատելի կերպով զարգանում է սէր դէպի մայրենի լեզուն, մայրենի գրականութիւնը, անցեալը և առհասարակ դէպի նախորդների թողած մտաւոր—հոգեկան ժառանգութիւնը։ Դրա մի արտայայտութիւնը կարող է համարուել այն ահագին իրարանցումը, որ առաջ բերեց

այս ամառս վրաց մամուլում Գուլթայիսի մի խումբ ազնւականների տարօրինակ վարմունքը, Բանը նրանումն է, որ այդ քաղաքի տասը անուանի ազնւականներ խնդիր են տուել միասին տեղական արական և իգական գիմնադրանքի վարչութիւններին, որ իրանց որդոց վրացերէն լեզուի ուսումից ազատեն... Այդ առիթով գրուած բազմաթիւ յարձակողական յօդուածներից մէնք կը բերենք այստեղ միայն մի կտոր, որ պատկանում է բանաստեղծ Դուտու Միգրելու գրչին. «Դրանից այն կողմը գնալ—ասում է նա—այլևս անկարելի է բարոյական անկման ճանապարհի վրայ, Դա այն վերջին կէտն է, որից դէնը սպառում է ամեն մարդկայինը. իրանց ծագումն ուբանում են միմիայն հոգով ստորացածները և աւաղակները, ինչ ուզում էք, պարոններ, արէք ձեր անձին, բայց ինչ իրաւունք ունէք յաւիտենակապէս այլանդակելու և դժբաղդացնելու ձեր որդոցը, որոնք, իմացած եղէք, շնորհակալութիւն չեն յայտնի ձեզ դրա համար»:

Տ. ՓԻՐՈՒՄԵԱՆ